

BİR TÜRK KADISININ ESARET HATIRALARI

İsmet Parmaksızoğlu

Hicri 1005 senesi Ramazanında (Nisan 1597) Bâf kadılığına gitmekte iken Malta korsanlarına esir dűşerek iki seneden fazla bir müddet Malta'da yaşamak mecburiyetinde kalmış olan Ma'-cuncu-zâde Mustafa Efendi'nin, esaret hayatına dair yazmış olduğu hatıraları, Türk edebiyatında nűmunelerine pek nâdir rastlanan hatırat nev'ine âid eserlerin belki de birincisidir.

İstanbul kűtűbhaneleri tasnif komisyonu azalarından muhterem Nâil Tuman tarafından bize haber verilen bu eserin, bir Türk kalemî vasıtası ile iki zıd âlemi yâni Hristiyanlık ile Müslűmanlık arasında Akdeniz hâkimiyeti sebebiyle asırlardanberi devam edegelen muharebelerin her iki taraf için de acı neticelerinden biri olan esaret hayatını anlatması ona ayrı bir değer kazandırmaktadır. Zannımıza göre ilk defa bir Türk esiri dűşman elinde geçen günlerini hatırat tarzında yazmakla, Türk zindanlarının mukabili olan ve Türk kaynaklarında hemen hemen hiç bahsedilmemiş bulunan Hristiyan zindanlarındaki hayatı bir çok yerli ve yabancı mehâzler¹ vasıtası ile öğrenmiş olduğumuz Türk zindanları ile mukayese etmek imkânını bize vermektedir ki yazıldığı asrın ictimaî kanaatlerini aksettirmiş olmasından başka denizcilik tarihinin esaret safhasına ait boşluğunu da doldurmak istidadını göstermektedir.

Aslında Baz keş-i hakiri-i Malta sergűzeş-i esiri-i Malta² ismini taşıyan bu eserin görebildiğimiz nüshası Üskűdar'da Selim Ađa kűtűbhanesinin Kemankş Emir Hoca kısmında 438 numarada kayıtlı bir mecmuanın yedinci risalesini teşkil etmekte ve ismi geçen mecmuanın 132-159 uncu varakları arasında bulunmak-

¹ Misal olarak muhtelif zamanlarda bir çok yabancı seyyahın ziyaret ederek bahs ettikleri İstanbul Tersanesi zindanı hakkında bk. Eremya Çelebi Kűmürçiyaa, *İstanbul Tarihi*, ngr. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1952, s. 221 vd.

² بازگشت حظیری² مائته سرگذشت امیری¹ مائته

tadır. Adı bir tâlik hat ile istinsah edilmiş olan eserin her sahifesinde 13 satır mevcuttur. Sahifelerin eb'adı ise 154 X 103-112 X 78 mm. boyunda bulunmaktadır. Risale, hatıraların yazılmasından üç sene sonra yani 1010 senesi Şevvalinde (Nisan 1602) Ömer isminde bir kâtib tarafından istinsah edilmiştir.

Eser, Tanrıya şükür ve Hazret-i Peygamber'e olan bağlılığı ifade eden cümlelerden sonra başlamakta ve müellif kendisinin an asıl İstanbullu olduğunu beyan ettikten sonra 1005 senesi Recebinin sonuncu günü (19 Mart 1597) Rumeli kazaskeri Damad Efendi³ tarafından Kıbrıs adası kazalarından Bâf⁴ kadılığına yevmi 130 akçe ile tâyin edilmiş olduğunu anlatmaktadır. Fakat tâyini müteâkib gözlerine remed⁵ ârız olduğundan bir ay kadar İstanbul'da gözleri tedavi ettirmek zaruretiyle kaldığını ve ancak Ramazanın beşinci günü (22 Nisan) göz doktorlarının tavsiyesine itimad ederek kara yolu yerine deniz yolunu tercih ve Alâiyeli Mehmed Reisin Karamürsel⁶ gemisine binerek Bâf'a doğru hareket ettiğini hikâye etmektedir. Ramazanın 27 inci sabahı (13 Mayıs) Bâf kasabasına 70 mil kadar bir mesafe kaldığı sırada Şerden⁷ burnu civarında dört aded Malta korsan gemisine çıktıklarını ve öğleye kadar devam eden bir müsademedden sonra 30 kadar Türk şehid ve Karamürsel Maltalılar tarafından zaptedilmiş oldu-

³ Damad Mehmed Efendi, Mudurnulu olup Müsabibe Râziye Kadınla evlenmiş olduğundan Damad ismi ile tanınmıştır. 1004 Ramazanından (Mayıs 1596) 1005 Zilhiccesine (Haziran/ Temmuz 1597) kadar birinci def'a olmak üzere iki kere Rum ili, iki kere Anadolu kazaskerliğinde ve imparatorluğun büyük ve mühim kazalarında mükerreren kadılık yapmıştır. 1022 Cemaziyülahirinde (Temmuz 1618) vefat etmiştir. İstanbul'da bir Dârü'l-hadis inşa ettirmiştir. Alim, kâmil ve riyadan müctenib, eli açık ve hattat bir zat idi. M. Süreyya, *Siçill-i Osmani*, İstanbul, 1884, s. IV. 148.

⁴ Bâf, Paphos, Bapho, باف Kıbrıs adasının cerub-i garbi sahilinde ufak bir limandır. Limanı küçük gemilerin girmesine müsa'id olup 1500 kadar ehali vardır. Eski Yunan'da Venüs ilâhesine âid bir mabedi mevcut olup sefihâne merasimleri ile şöhrat bulmuştu. Ş. Sami, *Kamusü'l alam*, İstanbul, 1906, s. II. 1200.

⁵ Remed, الرمد Bir nevi göz ağrısı, Ayıntabi Âsım, *Kamus tercemesi*, İkdam tab'ı.

⁶ Karamürsel, Osman Gazi ve Orhan Gazi zamanında yaşamış bir Türk kumandanı olup İzmid körfezinde bir deniz üssü kurarak ilk def'a Marmara adalarına akınlar yapmıştı. Kurduğu deniz üssü Karamürsel limanı ismini ve Marmara filosu için inşa ettirdiği gemilerde yine kendi adına izafeten Karamürsel gemisi ismini taşımaktadır. Ufak yelkenli gemilere verilen bir isimdir.

⁷ Şerden, شردن.

ğundan içindekiler ve bu arada Mustafa Efendinin de kölesi Ridvan ile birlikte esir düştüklerini naklettikten sonra yirmi gün kadar Sente Bin⁸ isminde ki Fransız korsan kaptanının gemisinde seyahat ettiklerini ve kendilerinden başka daha on iki yelkenliyi korsanların ellerine geçirdiklerini ve bu suretle esirlerin miktarının 283 ü bulduğunu ve nihayet Malta'ya geldiklerini korsanların bütün esirleri ve ellerine geçirdikleri eşyaları Malta korsanlarının reislerinin⁹ oturduğu palas¹⁰ denilen saraya götürerek bir bir tescil ettirdiklerini ve bil-âhire zindana götürerek kapattıklarını tafsil etmekte ve Malta zindanı ile orada geçen günlerini bir çok manzum ve mensûr şikâyetler arasında yer yer anlatmaktadır. Eserin buraya kadar olan kısmı bir korsanlık hikâyesinden ibarettir fakat bundan sonra Malta'da geçen esaret hayatı ve Malta zindanı hakkında vermiş olduğu malûmat korsanlık devri tarihi bakımından mühimdir. Ma'cuncu-zâde Mustafa Efendi'nin anlattıklarına nazaran Malta zindanı kapusu önünde geniş bir avlu mevcuttur ki esirler ekseriya günlerini burada geçirmektedirler. Esirler zindan dahilinde manga manga oturmakta ve mangalar arasında sıkı bir disiplin bulunmakta olduğu Mustafa Efendi'nin hikâye etmekte olduğu kıssalardan istihrac olunabiliyor. Mamafih âileleri ile birlikte esir düşenler veya maddî imkânları genişçe olanlar zindan haricinde hususi ikametgâhlarda yaşamak imkânına sahib bulunmakta oldukları da eserde zikredilen fıkralarla sabittir (135 a).

Esirler gündüzleri iş mahallerinde çalıştıktan sonra zindan önünde ki avluda istirahat ederler ve gurub ile beraber mangalar halinde zindan içine alınarak kapılar üzerlerine sıkıca kapatılır ve gece yarısı Sette Argozi¹¹ unvanını taşıyan Ankon isimli zindancı tarafından manga manga, bir bir sayılırlardı.

Zindanın iç taksimatı hakkında Mustafa Efendi ancak zindan kapısı karşısında iki büyük su yalağı olduğunu ve bu yalıklara suyun Malta sokaklarından akarak geldiğini ve çok pis bulunduğunu ve nihayet zindanın bir köşesinin mescid olarak kullanıldığını bildirmektedir ki verdiği bu malûmat çok azdır.

Esirler zindana geldikleri vakit meslekleri ve sanatları bakı-

⁸ Sente Bin, سنٲٲ بٲٲٲ Saint-Aubin.

⁹ Le Grand-maitre.

¹⁰ Palas, پلاس Palais magistral.

¹¹ Sette Argozi, ستٲٲ ارغوٲٲٲ.

mından bir tasnife tâbi tutulur ve bu esasa göre çalıştırılırlardı. Fakat bu çalıştırma bir icbâr derecesine varmayıp esir hasta olduğu zaman serbest bırakıldığı gibi temarüz ettiği takdirde dahi serbest kalması mümkün idi (145 a). Hastalanan esirin tedavisi Sen Covan¹² ismini taşıyan hastahanedeki yapılar ve iyileşinceye kadar uzunca bir müddet hastahanedeki yatması imkân dahilinde bulunurdu (135 b).

Esir serbest olduğu vakitler canı istediği gibi kendisini eğlendirebilir kitap okumak veya istinsah etmek veya ahabab ve dostları ile sohbet etmekte tamamiyle hür bulunurdu (136 b). Esirin tazyik altında bulunduğu zaman firara kasdı tesbit edildikten sonra olur bu takdirde esir hapsedildiği gibi ayağına pranga dahi vurulurdu (136 b). Malta zindanında her esire günlük tayin olarak üç tane kara ekme ve bir kavata¹³ çorba vermek usulden idi. Bayram günlerine mahsus olmak üzere hususî yemeklerde çıkarılırdı.

Nihayet esirlerin vicdan hürriyetlerine taallük eden ibâdet hakları serbest olup her esir dininin emirlerini yerine getirmekte hür olduğu gibi müştereken ibâdet etmelerini temin edecek bir mahal olarak zindanın bir köşesi mescid haline getirilmişti. (137a)

Dini bayram günlerinde ise yalnız bayramın birinci gününe mahsus olmak üzere tâtil yapılırdı (144 a). Malta korsanları için esirler mühim mâlî kaynaklardan biri olmakla her esirin kurtuluşunu mümkün kılacak fidiye parasını te'min etmesi için memleketi ile rahatça muhabere edebilmeleri imkânlarını Maltalı esirlere vermiş'ler idi. Onlar Malta'ya gelen tüccar gemileri veya fidiye parası getiren Osmanlı me'murları veyahud hürriyetlerini elde etmiş olan esir arkadaşları vasıtası ile haberleşirler ve tabiatıyla Malta esirlerinden gönderilen mektuplar kurtuluşlarını sağlayacak olan fidiye mevzuunda olurdu.

Malta korsanları her esir için esirinde iştirak ettiği bir komisyonda rütbe, içtimaî mevki ve derecesine göre baha kesme tâbir edilen bir fidiye-i necat tesbit etmekte idiler. Bu miktarın tâyini esir ile komisyon arasında bazan pazarlık derecesine kadar gelir ve esirin kabul edeceği miktara kadar pazarlık devam eder ve tam anlaşma vukuuna kadar bir çok kerre toplanılabildi.

¹² Kavata, قوامه Ağacın içi oyularak yapılmış olan yemek kabı, ağaç tekne, Ş. Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 1317.

¹³ Sen Covan, سن جوان, Saint-Jean.

Mustafa Efendi'nin gerek şahsı ve gerek esir arkadaşlarının ıtlakı hakkında vermiş olduğu malûmattan anlaşıldığına göre Türk esirlerinin (İlmiye, kalemiye, seyfiye mensublarının) fidyelerinin ödenerek hürriyetlerinin te'mini Osmanlı hükûmetinin vazifeleri arasında bulunmakta idi. Bu işle İstanbul'da Nişancılar vilâyetlerinde ise deryâ kalemine tâbi olan Mora, Trablus, Tunus gibi eyaletlerin vâilileri padişah'tan aldıkları emirler üzerine esirlerin fidyelerini ayın veya baha mukabili ödeyerek hürriyetlerini te'min etmekte idiler. Türk esirleri ise istidalarını doğrudan doğruya Valde Sultan veya padişaha göndermekte muhtar bulunuyorlardı. Bu muâmelenin ceryanı hakkında Mustafa Efendi'de epeyce malûmat bulunmaktadır. Ma'cuncu-zâde Mustafa Efendi hatıralarını anlatırken esaret hayatının verdiği hüznün ve kederi şi'riyle ifade etmiştir. Esir düşmüş olan bir insanın duyduğu hisleri anlatması bakımından değerli bulunan bu manzum parçalar aynı zamanda müellifin şi'r'de az-çok meharef ve kabiliyet sahibi olduğunu da meydana çıkarmaktadır.

Mustafa Efendi'nin hatıraları arasında gördüğümüz şi'ri hemen hemen esaretinin ruhunda hasıl ettiği hüznün ve kurtuluşu için yapa-geldiği müraca'atlarının nazmen ifadelerinden ibarettir.

Bu şi'rlerin belki edebî bir değeri yoktur. Fakat onlarda samîmî bir hava bulmak ve tekrar hürriyetini elde etmek için bir insanın ne gibi gayretler sarf ettiğini görmek mümkündür. Meselâ Kurban bayramı münasebetiyle yazmış olduğu bir iydiye'de:

Zevk-u şâdîde selâmet halkı hep handan-i iyd
Ben melâmette esir-i Malta'yım giryan-i iyd
Günc-i zindanda gamile kalmışem mâtem zede
Şevk-u sûrile sürur üzre kamu ihvan-i iyd
Bu ne tâlî'dir ederken bir zaman bast-i simat
Hân-i gayre kâse-lis etti beni âvan-i iyd
Derd-ü gamdır yedigim hûn-i cigerdür içtiğim
Ays-ü nûşile tena'ümde bu gün yaran-i iyd
İyd-i esveddir deme hoş gör şikayot eyleme
Mustafa bir havf-i râhildir hele mihman-i iyd

bayram münasebetiyle duyduğu teessürü açıkça ifade ettiği gibi Mora begi Mehmed Beğ'in sancağına Modon ve Koron kal'alarının

İlâve edilmesi münasebatiyle gönderdiği bir gazelinde ise kurtuluşu için çareler ummaktadır.

Saâdet yâr olup devlet hemîşe reh-nûmun olsun
Liva-i adlîn ilhakı Modon ile Koron olsun
Huda eksikliğin göstermesin sadr-i saâdetten
Safay-i hatirile devlet-ü ömrün füzun olsun
Bana yoktur ferah leyl-ü nehar işim bükâ vü zâr
Kayırmam ruz-ü şeb şimdi ya kısa ya uzun olsun
Halas et bend-i kâfirden duâ-güyün Huda hakkı
Nice bir günc-i gamda ah-ü zârile zebun olsun
Esir-i Malta koma Mustafa bendeni Mehmed Beğ
Sena-hânın benim gibi nice bin zû-fünun olsun

O'nun esareti esnasında zevk aldığı bir meşgale de esaret yoldaşlarının kurtuluş tarihlerini tesbit eden tarih nazımıdır. Eserinde bu şekilde bir çok tarihlere tesadüf olunur bunlar arasında kendisi için nazm ettiği, fidyeye necatının tarihini zikr edebiliriz.

Felekde oldu ahvalim diğer-gün
Esir-i Malta'yım biçare mağbun
Kalıp zindan bucağında giriftar
Meded derd-i derunum hadden efzun
Safer ayında yevmü's-sebt dördü
Baha vaz' etti bize kavm-i tâgun
İlâhi sen halas et izzetinçün
Kemine Mustafa'yı koma mahzun
Cevab olur baha sorana Tarih
Kesildik ah bahamız beş yüz altun

Ma'cuncu-zâde'nin hatıralarının yazılış tarzı ile esaret hayatı mevzuunda tesbit edilen bazı ana noktalar metinden bu şekilde istihrac olunabilmektedir. O'nun 1599 senesinde Malta zindanı hakkında vermiş olduğu malûmata mukabil aynı sene İstanbul Tersanesi zindanından bahseden yabancı bir eserin¹⁴ bulunması her iki

¹⁴ G. E. Hubbard, *The day of the crescent, glimpses of old Turkey*, Cambridge, 1920. Bu eserde İstanbul Tersanesi zindanı hakkında epeyce malumat vardır ve eserin bu kısmına aid bir hulasası Hrand D. Andreasyan tarafından Kömürciyan'ın eserine alınmıştır s. 221.

zindan hakkından mukayese yapmak fırsatını bahşetmektedir. Baron Winceanus Wratisslaw tarafından yazılan bu eser ile İstanbul'un Saint Paul zindanı ile Malta'nın Saint Jean zindanını karşılaştırmamız mümkün oluyor. Hemen hemen aynı hayat şartlarını hikâye eden iki eser arasında pek çok benziyen noktalar vardır. Bu karşılaştırmada Mustafa Efendi'yi kadı olması hasebiyle İstanbul zindanındaki ruhanîler ile müsavi tutmamız icabetmektedir ki Baron Wratisslaw'da zindanda papaz yardımcılığı yapmış olduğuna göre aynı seviyede bir hayat geçirmiş demektir. Bu suretle her iki zindan arasındaki farkı burada işaret etmemiz nispeten kolay olacaktır.

Tersane zindanında bulunan Hristiyan esirlere ikişer ikişer pranga vurulduğu ve pranganın ancak dinî merasimlerde lüzumlu görülen şahıs için (meselâ papaz ve yardımcısı) münferiden çözüldüğü halde Malta zindanında esirlerin firara teşebbüs ettikleri tesbit olunduğu zaman prangaya vurulduğu görülmektedir.

İstanbul tersanesinde bütün kuvvetli esirler donanmanın küreklerine koşulduğu ve ancak yaşlı esirler ile ruhanîlerin toprak taşımak gibi ırgadlık işlerinde kullanıldığı tespit olunmasına mukabil Malta'da muharib olmıyan esirlerin küreğe alınmadığı hatta cebri çalıştırma hususunda dahi çok müsamahakâr davranılmış olduğu anlaşılmaktadır. Nihayet her esirin sıhhati için çok ehemmiyetli olan gıda işinde Malta'da daha ehemmiyet verildiği görülmektedir: şöyle ki Malta'da yevmiye üç parça kara ekmeğe mukabil İstanbul'da iki parça verildiği ve yine Malta'da her esire günde bir kavata çorba verildiği halde İstanbul'da bunun bir kupa suya indiği ve çorbanın ancak hastahane verildiği tesbit olunabilmektedir. Diğer yaşama şartları ise her iki zindanda da birbirinin aynıdır. Bütün bunlara bakarak Malta'lılar her esirden alacakları fidyenin kendilerine mâlî imkânlar bahşetmesinden dolayı asrın icabları nisbetinde esirlere mümkün olduğu kadar iyi bakmaya gayret ettikleri buna mukabil İstanbul'da Türklerin elinde bol miktarda esir bulunduğundan esirlerin te'min edeceği cüz'î fâidelere pek dikkat etmediklerini söylemek kabildir.

Mustafa Efendi'nin Malta'dan kurtulması ise Malta'ya muvasalatından itibaren Sultan Mehmed III.¹⁵ e ve Valde Safiye¹⁶ Sul-

¹⁵ Sultan Mehmed III. 16 Mayıs 1567'de Manisa civarında doğmuştur. Babası Sultan Murad III. annesi Safiye Sultan'dır. 29 Kasım II. 1595 tarihinde cülûs

tan'a yazmış olduğu mektub ve istidalar ile başlar. Bu müracaatlarının neticesinde bir taraftan İstanbul'da Nişancı Musa Çelebi¹⁷ bir hristiyan esirini Mustafa Efendi'ye karşılık olmak üzere serbest bıraktığı gibi diğer taraftan Mora beği bulunan Gevher Han Sultan-zâde Mehmed Beğ de¹⁸ gerek Ma'cuncu-zâdeden almış olduğu istid'a gerek merkezden gelen emirler üzerine Mustafa Efendi için tesbit edilen 500 filori¹⁹ fidye-i necâtı vermesi üzerine mümkün olabilmıştır. Ma'cuncu-zâdenin hürriyetini elde ettiği tarihin 3 Receb 1007 (30 Kânun II. 1599) den sonra olması muhtemeldir. Çünkü Ma'cuncu-zâde Regaib kandilini Malta zindanında ki mescidde karşıladığını bildirdikten sonra eserini Maltada tamamlamış olduğunu zikretmektedir ki (158 b), şu hale nazaran Malta'dan ayrılma tarihininde Receb ayı içinde olması lâzım gelmektedir. Ma'cuncu-zâdenin bundan sonraki hayat safhaları hakkında bilgimiz yoktur ancak eserinin bir yerinde Mora valisi Sultan-zâde Mehmed Beğin kendisini dâvet ettiğini yazdığına nazaran hürriyetini elde ettikten sonra onun yanına gitmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bize çok enteresan ve o nisbette mühim haberler vermiş olan Ma'cuncu-zâde'nin bu küçük risalesinin tarihimizin karanlık kalan kısımlarından biri üzerine biraz ışık verdiği muhakkaktır.

ederek 21 Kânun I 1608 tarihinde vefat etmiştir. Eğri kal'ası fatihi ünvanı ile tanınmaktadır.

¹⁶ Safiye Sultan aslen Venedikli olup Türk korsanları tarafından yakalananak Manisa'da Şehzade Murad'a takdim olundu, asıl ismi olan Bafa değiştirilerek Safiye denildi. Şehzade Murad'ın padişah olması üzerine kayın valdesi Nurbanû Sultanın tesiriyle gözden düşerek oğlu Mehmed III. in eûlûsuna kadar bir köşede kaldı ve Mehmed III devrinde Valde Sultan sıfatıyla bütün devlet işleri üzerinde nüfuzu his edildi. Mehmed III. vefatı üzerine Eski saraya çekilmek mecburiyetinde kalarak orada 20/Teşrin II/1605 tarihinde ölerek oğlu ve kocasının yatmakta olduğu Ayasofya türbelerinden birine defnedildi.

¹⁷ Nişancı Musa Çelebi, Kalemde yetişmiş olup Tezkireci, Reisü'l-küttâb ve iki def'a Nişancı olmuştur. 1008 tarihinde (1599/1600) dördüncü def'a Reis olduğu sırada vefat ederek Üsküdar'da defa edilmiştir.

¹⁸ Gevher Han Sultan zâde Mehmed Bey, Kapudan-ı derya Piyale Mehmed Paşa ile Selim II. in kızı Gevher Han (Gevher-i Mülûk) Sultanın en küçük çocuklarıdır. Kasım Paşada babasının türbesinde medfundur.

¹⁹ Filori İtalyanca Florino kelimesinden mubaın olup uzun asırları bir çok memleketlerde diğerini muhafaza eden bir para ismidir.